

ВОЛЯ ТА СВОБОДА ЯК ОБ'ЄКТИ СКЛАДІВ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

УДК 343.432

Вступ. Слова «воля» та «свобода» є загально-відомими та доволі часто вживаними. Під час війни, розв'язаної росією проти України, ці слова стали одними із найбільш значущих для кожного Українця. У той же час, обидва ці слова відносяться до полісемантичних (багатозначних), тобто таких, що мають декілька лексичних значень. Багатозначність слів неоднаково проявляється в різних стилях мови: у художньому, розмовному й публіцистичному стилях полісемія є засобом творення образності. У той же час, у науковому й офіційно-діловому стилі багатозначні слова майже не вживаються, радше навпаки, їх рекомендовано уникати, щоб не викликати двозначності суджень. Натомість, КК України доволі часто використовує поняття «воля» (1299 випадків вживання у тексті КК України) та «свобода» (21 випадок вживання у тексті КК України). До того ж, поняття «воля» вжите законодавцем для конструювання норм кримінального закону у різних значеннях: як синонім особистої свободи, свободи пересування та вільного вибору місця перебування та як одна з функцій людської психіки, яка полягає насамперед у владі над собою, керуванні своїми діями й свідомому регулюванні своєї поведінки.

Зокрема, у першому значенні поняття «воля» використовується для:

- позначення таких основних видів покарань, як «обмеження волі», «позбавлення волі», «довічне позбавлення волі» (переважна більшість випадків вживання цього поняття у тексті чинного кримінального закону);

- вказівки на об'єкт кримінального правопорушення (у назві Розділу III Особливої частини КК України – «Кримінальні правопорушення проти волі, честі та гідності особи»);

- опису суспільно-небезпечного діяння, як ознаки об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення (ст. 146, 146-1, 346, 444 КК України).

У другому значенні аналізоване поняття вжите у кримінальному законі лише у чотирьох статтях (ст. 127, 168, 289, 314 КК України) – для вказівки на дії, що суперечать волі потерпілої особи.

Таке використання одного і того ж терміну, звісно ж, не сприяє однотипності та єдності тлумачення норм КК України. Метою даної статті є аналіз понять «воля» та «свобода», а також дослідження специфіки їх кримінально-правового використання та формулювання пропозицій щодо вдосконалення чинного кримінального закону в частині застосування поняття «воля», зокрема, для опису об'єкта складів кримінальних правопорушень.

Матеріали та методи. Кримінально-правовим нормам, які забезпечують охорону волі людини, приділена достатньо значна увага в українській кримінально-правовій доктрині. Загальним питанням кримінальної відповідальності за злочини проти волі особи свої праці присвятили М.О. Акімов[1], А.В. Андрушко[2], Ю.В. Баулін [3], Я.Г. Лизогуб [9], Н.Ф. Осіпова [15] та інші дослідники. Вагомий внесок у розвиток зазначеного аспекту кримінально-правової доктрини в Україні зроблено і на рівні дисертаційних досліджень, які присвячені проблемам відповідальності за окремі види кримінальних правопорушень проти волі особи, зокрема, такими науковцями, як О.О. Володіна [4, 5], Л.В. Кабанець [6], О.С. Наумова [12], А.М. Орлеан [14], А.С. Політова [16]. Досліджуючи караність кримінальних правопорушень, аналізували зміст та обсяг поняття «воля» К.А.Новікова [13], Ю.А.Пonomаренко [17]. Безперечно, усі ці праці мають не тільки велике теоретичне, а й практичне значення, оскільки порушені у них питання піддавалися глибокому та всебічному дослідженню. Ці дослідження виступають теоретичним підґрунтям даної наукової розвідки, проте низка питань цієї проблематики залишаються до кінця не вирішеними, щодо окремих питань вчені й донині займають протилежні позиції. У даній статті вирішення проблемних питань кримінально-правового тлумачення та співвідношення понять «воля» та «свобода» здійснюється за допомогою таких методів: герменевтики, аналізу, синтезу, узагальнення, системного підходу, порівняння, абстрагування, конкретизації.

Результати. Аналіз наукових джерел, у яких досліджується цей аспект проблематики, свідчить про те, що досить часто поняття «воля особи» та «свобода особи» ототожнюються в доктрині кримінального права. До прикладу, А.В. Андрушко, аналізуючи родовий об'єкт злочинів проти волі, честі та гідності особи, здебільшого апелює до поняття свободи, зазначаючи, що «вказані злочини посягають не лише на свободу пересування, а й на свободу перебування в будь-якому місці, свободу визначення своєї поведінки, свободу спілкування з іншими людьми, при цьому йдеться про здійснення цих можливостей самостійно, за своєю волею, без стороннього примусу» [2, с. 127].

Інколи навіть для такого ототожнення понять (на мій погляд, невиправдано) вживається конструкція «свобода (воля)», наприклад, у статті Чігера В. зазначено, що: «Об'єктом торгівлі людьми законодавець уважає свободу (волю), честь або гідність особи» [22, с. 267].

Як близьке до свободи, тлумачиться поняття волі людини і у науково-практичних коментарях КК України: «волю людини слід розуміти як право ніким не бути примушеним робити те, що не передбачено законодавством, право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей ..., як гарантовану можливість реалізації нею таких конституційних прав і свобод як, зокрема: свобода та особиста недоторканість, право на невтручання в її особисте життя, свобода пересування і право на вільний вибір місця проживання» [11, с. 431]. Проте, поняття «воля людини» та «свобода людини», як видається, не є тотожними.

Для встановлення співвідношення цих двох понять першочергово слід з'ясувати усі ті значення, в яких можуть вживатись слова «воля» та «свобода». Адже, відповідно до Словника української мови (далі – СУМ), «воля» може вживатись у шести різних значеннях (одне з яких є історичним) [19, с. 735]; «свобода» тлумачиться у СУМ аж у восьми значеннях цього слова (два з яких вживаються рідко) [20, с. 98].

Поняття «воля» охоплює собою не лише фізичну свободу (мати свободу = бути вільним), але й має низку інших значень.

ПЕРШЕ із значень «волі» – це «одна з функцій людської психіки, яка полягає насамперед у владі над собою, керуванні своїми діями й свідомому регулюванні своєї поведінки» [19, с. 735] (мати волю – самостійно вирішувати, що робити). У цьому ж значенні СУМ вказує на волю, як на рішучість, прагнення досягти своєї мети. У такому ж значенні «воля» тлумачиться з точки зору психології: «Воля є внутрішньою активністю психіки, пов'язаною з вибором мотивів, цілепокладанням, прагненням до досягнення мети, зусиллям до подолання перешкод, мобілізацією внутрішньої напруженості, здатністю регулювати спонукання, можливістю приймати рішення, гальмуванням поведінкових реакцій» [18].

Натомість, в кримінально-правовому аспекті «позбавлення волі» традиційно розуміється як синонім «ув'язнення». Першочергово, таке розуміння обумовлене тим, що покарання у виді позбавлення волі полягає власне у примусовому триманні засудженого в ув'язненні в спеціальних установах із ізоляцією від суспільства. Таке ж розуміння «позбавлення волі», зазвичай, має місце і при тлумаченні ознак об'єктивної сторони відповідного складу злочину – «незаконне позбавлення волі полягає в протиправному перешкоджанні людині обирати за своєю волею місце знаходження. Воно може виявитися в затриманні потерпілого в тому місці, де він знаходиться не бажає, або помещенні його в таке місце, яке він не має змоги вільно залишити» [8, с. 101].

Таке «традиційне» тлумачення, на мій погляд, цілком відповідає тій логіці, якою керувався законодавець, закріплюючи відповідні кримінально-правові норми. Проте, ця логіка не враховує усі ті можливі значення слова «воля», які описані вище. Ця логіка і цей підхід базуються лише на п'ятому (із можливих шести) значенні цього слова (як синоніму слова «свобода» та антоніму слів «неволя» та «рабство»). Таким чином «позбавлення волі» на рівні кримінального закону фактично зводиться до позбавлення можливості вільного вибору свого місця перебування (свободи пересування). Хоча істинний, справжній обсяг поняття «воля» (а відповідно – і «позбавлення волі») є значно ширшим. Воля – це не лише можливість вільного пересування і вибору місця свого перебування; це значно більший перелік можливостей та виборів,

які залишаються доступними навіть тим особам, які перебувають в ув'язненні.

З огляду на таке розуміння, відмінність між волею та свободою можна проілюструвати наступним чином: двоє в'язнів, будучи фізично позбавленими свободи, відбуваючи покарання у одній камері в'язниці, по-різному керують своєю поведінкою. Один смиренно відбуває покарання, інший – щодня працює над підкопом та, зрештою, втікає із в'язниці. Чи були вони обоє позбавлені фізичної свободи? Так. Чи були вони позбавлені волі? Вочевидь – ні. Воля одного з них була «придушена», воля іншого стала для нього передумовою звільнення та фізичної свободи.

В описаному вище значенні та розумінні слова «воля» позбавлення волі видається взагалі неможливим. Адже, це одна з природніх функцій психіки, остаточно «виключити» яку не може ніхто. Волю людини можна ослабити, придушити, пригнітити, але не позбавити. У такому значенні поняття «воля» вживається у ст. 127, 168, 289, 314 КК України – для вказівки на дії, що суперечать волі потерпілої особи.

В теорії кримінального права також неодноразово обґрунтовувалась позиція, що категорії свободи та волі мають різне змістовне наповнення, а також що навіть «закон у жодному разі не може ні позбавити особу волі, ні обмежити її» [13, с. 13-15]. У зв'язку з цим також цілком обґрунтованою видається думка про невдалість такого найменування покарання, як «позбавлення волі», яке «виникло у результаті термінологічної плутанини між близькими, проте відмінними за змістом поняттями «воля» і «свобода», та некоректно відображає спрямованість згаданих видів покарань на обмеження саме свободи, а не волі особи» [17, с. 430-431].

До слова кажучи, Конституція України, закріплюючи у статті 29 право кожної людини на СВОБОДУ та особисту недоторканність, розшифровує його так: «ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом» [7].

Проте, «свобода» також не зводиться лише до вільного вибору місця перебування та свободи пересування. Таке тлумачення є

також «обмежувальним», адже враховує лише друге із зазначених вище восьми можливих значень «свободи». Позбавляючи людину свободи пересування ми не позбавляємо її цілої низки інших свобод (до прикладу, свободи думки і слова, вільного вираження своїх поглядів і переконань; свободи світогляду і віросповідання; свободи літературної, художньої, наукової і технічної творчості тощо).

Різність тлумачення поняття «свобода» в кримінально-правовому спектрі цієї проблематики детально описана в монографічному дослідженні О.О. Володіної [5, с. 43-44]. Аналізуючи об'єкт такого злочину, як незаконне позбавлення волі або викрадення людини, авторка робить висновок, що родовим його об'єктом є суспільні відносини, що забезпечують свободу людини, у зв'язку з чим пропонує змінити назву розділу 3 Особливої частини КК на «Злочини проти свободи особи» [5, с. 206]. У той же час, безпосереднім об'єктом діяння, передбаченого ст. 146 КК, О.О. Володіна визнає суспільні відносини, що забезпечують особисту недоторканість людини [5, с. 70] та пропонує в назві та описі ознак відповідного суспільно небезпечного діяння і надалі послуговуватись конструкцією «незаконне позбавлення волі» [5, с. 210].

Також в доктрині кримінального права висловлюється думка, що свобода є ширшим поняттям, ніж воля – «поняття «волі» з'ясовується через усвідомлення свободи, у той час як свобода є усвідомленою життєвою необхідністю. Воля дозволяє людині діяти в межах певного соціального простору, що дає підстави вважати, що поняття «свобода» є ширшим за поняття «воля» [10, с. 177].

Така «плутанина» у встановленні співвідношення понять «волі» та «свободи», на мій погляд, першочергово обумовлена полісемантичністю слів термінів, якими означені ці поняття. Залежно від того, в якому із перелічених вище значень, сприймає та тлумачить «волю» чи «свободу» законодавець, науковець, правозастосувач чи пересічний читач, співвідношення цих понять справді може бути кардинально іншим (і кожна з цих точок зору має право на існування). До прикладу, п'яте значення «волі» тожне другому значенню «свободи».

З огляду на це, варто пригадати положення підручників з української мови: полісемантичні (багатозначні) слова «мають декілька лексичних значень»; «значення, що використовується мовцями частіше, у словниках подається першим»; «багатозначність неоднаково проявляється в різних стилях мови: у художньому, розмовному й публіцистичному стилях полісемія є засобом творення образності»; «у науковому й офіційно-діловому стилі багатозначні слова майже не вживаються, радше навпаки, їх рекомендовано уникати, щоб не викликати двозначності суджень» [21].

Варто зауважити, що автори проєкту нового КК України також звернули увагу на означену вище проблематику, адже, як уже зазначалось в підрозділі 1.3. цієї роботи, статтею 4.4.5. проєкту пропонується передбачити відповідальність за «Позбавлення особистої свободи людини». І розмістили цей склад злочину автори законопроекту у Розділі 4.4. «Кримінальні правопорушення проти особистої свободи та гідності людини», який своєю чергою входить до Книги четвертої «Кримінальні правопорушення проти людини та громадянина». Такий підхід до визначення родового та безпосереднього об'єкта аналізованого нами складу злочину видається цілком обґрунтованим.

Визначення об'єкта аналізованих вище кримінальних правопорушень через застосування поняття «особистої свободи» дозволить уникнути різнотлумачень, сприятиме підвищенню визначеності (а отже і якості) кримінального закону та єдності практики його застосування. Враховуючи викладену вище аргументацію, можна зробити такі **висновки**:

1. родовим об'єктом злочинів, передбачених статтями 146, 146¹, 147, 149, 151 КК України, є суспільні відносини, що забезпечують охорону волі, честі та гідності особи. При цьому поняття «воля» слід тлумачити як синонім поняття «особиста свобода» та антонім слів «неволя» та «рабство»; як право кожної людини перебувати не під арештом, не бути ув'язненою, не перебувати в неволі;

2. зміст поняття «позбавлення волі» на рівні кримінального закону фактично зводиться до позбавлення можливості вільного

вибору свого місця перебування (особистої свободи, свободи пересування);

3. для уникнення різнотлумачень та підвищення якості кримінально-правового регулювання пропоную внести такі зміни до чинного КК України:

- назву Розділу III Особливої частини КК України викласти у такій редакції «Кримінальні правопорушення проти особистої свободи, честі та гідності особи»;

- назву та диспозицію частини 1 статті 146 КК України викласти у такій редакції:

«Стаття 146. Незаконне позбавлення особистої свободи або викрадення людини

1. Незаконне позбавлення особистої свободи або викрадення людини – ...»

- в частині 1 статті 146-1, частині 1 статті 444 КК України слова «позбавлення волі» замінити словами «позбавлення особистої свободи»;

- назву покарань «позбавлення волі на певний строк» та «довічне позбавлення волі» замінити відповідно на «ув'язнення на певний строк» та «довічне ув'язнення»; назву покарання «обмеження волі» замінити на «обмеження особистої свободи».

1. Акімов М.О. *Кримінально-правова охорона свободи особи: проблеми та шляхи вирішення. Науковий вісник Сіверцини. Серія: Право. 2018. № 1 (3). С. 141–151.*

2. Андрушко А.В. *Теоретико-правові засади запобігання та протидії злочинам проти волі, честі та гідності особи: монографія. Київ: Ваіте, 2020. 560 с.*

3. Баулін Ю.В. *Система злочинів проти особистої волі людини. Злочини проти особистої волі людини: збірник матеріалів науково-практичного семінару (Харків, 19-20 вересня 2000 р.) / під ред. В.В. Сташиса. Харків: Книжкове видавництво «Лествиця Марії», 2002. С. 23–26.*

4. Володіна О.О. *Кримінальна відповідальність за викрадення людини (аналіз складу злочину): дис. канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2003. 229 с.*

5. Володіна О.О. *Кримінальна відповідальність за викрадення людини: монографія. Харків, 2005. 221 с.*

6. Кабанець Л.В. Засоби запобігання незаконному позбавленню волі або викраденню людини: міжнародний досвід: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Ірпінь, 2019. 205 с.
7. Конституція України від 28 червня 1996 року (із змінами та доповненнями). Url: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення – 29.11.2021)
8. Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / за ред. В.Я. Тація, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. 6-те вид., перероб і допов. Харків, 2020. 768 с.
9. Лизогуб Я.Г. «Карати не можна милувати», або чи потрібні заохочувальні норми у статтях КК України про злочини проти волі, честі та гідності особи. Право і безпека. 2018. № 3 (70). С. 22–26.
10. Лупандіна Р. Є. Свобода і воля як об'єкти злочину. Харківські студентські кримінально-правові читання: тези доповідей (м. Харків, 10–11 груд. 2009 р.). Харків, 2010. С. 175–179.
11. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. Київ, 2018. 1360 с.
12. Наумова О.С. Кримінально-правова протидія злочинам проти волі особи (за статтями Розділу III Особливої частини КК України): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2017. 245 с.
13. Новікова К.А. Обмеження свободи як вид покарання: монографія. Харків, 2019. 288 с.
14. Орлеан А.М. Кримінально-правове забезпечення охорони людини від експлуатації: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2014. 478 с.
15. Осипова Н.Ф. Защита личной свободы человека как основополагающее начало социальной эффективности права. Злочини проти особистої волі людини: збірник матеріалів науково-практичного семінару (Харків, 19-20 вересня 2000 р.) / під ред. В.В. Сташиса. Харків: Книжкове видавництво «Лествиця Марії», 2002. С. 37–42.
16. Політова А.С. Кримінально-правова характеристика злочинів проти свободи особи за законодавством України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Донецьк, 2007. 241 с.
17. Пономаренко Ю.А. Загальна теорія визначення караності кримінальних правопорушень: монографія. Харків, 2020. 720 с.
18. Скрипченко О.В., Долинська Л.В. та ін. Загальна психологія: підручник. Київ, 2019. 464 с.
19. Словник української мови: в 11 тт. / за ред. І. К. Білодіда. К.: Наукова думка, 1970-1980. Т. 1.
20. Словник української мови: в 11 тт. / за ред. І. К. Білодіда. К.: Наукова думка, 1970-1980. Т. 9.

21. *Стилістичне використання багатозначних слів і омонімів. Українська мова: підручник. Url: <https://miyklas.com.ua/p/ukrainska-mova/11-klas/stilistichna-norma-392237/stilistichne-vikoristannia-bagatoznachnikh-sliv-i-omonimiv-392236/re-94c47b82-1896-4c4e-95b6-b02bc78b4836> (дата звернення - 29.01.2023).*
22. *Чігер В. Кримінальна відповідальність за торгівлю людьми // Підприємництво, господарство і право. 2019. №5. С. 266-269.*

Різник О.Р. Воля та свобода як об'єкти складів кримінальних правопорушень

У статті з'ясовано зміст, обсяг та співвідношення понять «воля» та «свобода», а також проаналізовано специфіку їх кримінально-правового використання. Зокрема, досліджено випадки вживання цих понять у тексті чинного Кримінального кодексу України (далі – КК України), першочергово, для позначення такого елементу складу кримінального правопорушення, як об'єкт. В частині, що стосується цієї тематики, проаналізовано також положення Проекту нового КК, який розробляється Робочою групою з питань розвитку кримінального права, утвореною в межах Комісії з питань правової реформи при Президенті України.

Встановлено, що в чинному кримінальному законі України поняття «воля» вживається у різних значеннях: 1) як синонім особистої свободи, свободи пересування та вільного вибору місця перебування та 2) як одна з функцій людської психіки, яка полягає насамперед у владі над собою, керуванні своїми діями й свідомому регулюванні своєї поведінки.

Зокрема, у першому значенні поняття «воля» використовується для:

- позначення таких основних видів покарань, як «обмеження волі», «позбавлення волі», «довічне позбавлення волі» (переважна більшість випадків вживання цього поняття у тексті чинного кримінального закону);

- вказівки на об'єкт кримінального правопорушення (у назві Розділу III Особливої частини КК України – «Кримінальні правопорушення проти волі, честі та гідності особи»);

- опису суспільно-небезпечного діяння, як ознаки об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення (ст. 146, 146-1, 346, 444 КК України).

У другому значенні аналізоване поняття вжите у кримінальному законі лише у чотирьох статтях (ст. 127, 168, 289, 314 КК України) – для вказівки на дії, що суперечать волі потерпілої особи.

Запропоновано низку змін до КК України з метою усунення таких різночлених, зокрема, підтримано пропозицію щодо «перейменування» відповідних видів кримінальних покарань, а також обґрунтовано необхідність заміни поняття «воля» поняттям «особиста свобода» у тих випадках, коли воно вживається для опису об'єкта та об'єктивної сторони складів кримінальних правопорушень.

Ключові слова: закон про кримінальну відповідальність, кримінальне правопорушення, об'єкт складу кримінального правопорушення, воля, свобода.

Riznyk O.R. Will and freedom as objects of criminal offenses

The article clarifies the meaning, scope and relationship of the concepts of «will» and «freedom», as well as analyzes the specifics of their criminal legal use. In particular, the cases of the use of these terms in the text of the current Criminal Code of Ukraine (hereinafter referred to as the Criminal Code of Ukraine) were investigated, primarily to denote such an element of the composition of a criminal offense as an object. In the part related to this topic, the provisions of the draft of the new CC, which is being developed by the Working group on the development of criminal law, formed within the framework of the Commission on legal reform under the President of Ukraine, are also analyzed.

It has been established that in the current criminal law of Ukraine, the concept of «will» is used in different meanings: 1) as a synonym for personal freedom, freedom of movement and free choice of place of stay and 2) as one of the functions of the human psyche, which consists primarily of self-control, control by their actions and conscious regulation of their behavior.

In particular, in the first sense, the term «will» is used for:

- designation of such basic types of punishment as «restriction of liberty», «deprivation of liberty», «life imprisonment» (the vast majority of cases of use of this concept in the text of the current criminal law);

- indications of the object of the criminal offense (in the title of Chapter III of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine - «Criminal offenses against the will, honor and dignity of a person»);

- a description of a socially dangerous act, as a sign of the objective side of a criminal offense (Articles 146, 146-1, 346, 444 of the Criminal Code of Ukraine).

In the second sense, the analyzed concept is used in the criminal law only in four articles (Articles 127, 168, 289, 314 of the Criminal Code of Ukraine) - to indicate actions that contradict the will of the victim.

A number of changes to the Criminal Code of Ukraine were proposed in order to eliminate such misunderstandings, in particular, the proposal to «rename» the relevant types of criminal punishments was supported, and the need to replace the concept of «will» with the concept of «personal freedom» in those cases when it is used to describe the object and the objective side of criminal offences.

Keywords: law on criminal responsibility, criminal offense, object of criminal offense, will, freedom